

från Helgeandsholmen och f. d. Bondeska palatsets tomt till Statens Historiska Museum, och af dem, som från Helgeandsholmen kommit till Nordiska Museet.

De flesta af de under året funna 1600-tals kaklen ha kommit från Klara Södra Kyrkogata 8. Märkligast bland dessa torde de kakel af olika modeller vara, hvilka ingått i praktugnar af samma slag som Skoklosterugnarna eller dylika från Hesselby i Spånga, se Meddelanden från Nordiska Museet 1903 sid. 41. De ha en i Stockholm sällsynt dekor, hvit relief mot blå botten. Men äfven kakel med den under 1600-talet dominerande svarta glasyren ha inkommit. Bland de oglaserade finnas äfven delar af kupiga bladkakel. Då man ej har sig bekant, att runda ugnar användts vid denna tid, ha dessa kakel väl tillhört runda uppsatser. De torde vara de första i sitt slag från Stockholm.

Kakel från senare tid än 1600-talet förekomma naturligen äfven bland jordfynden rätt ofta, men de gallras vanligen ut. Museet äger nämligen redan så omfattande samlingar af fullständiga kakel från dessa yngre tider, att dylika jordfynd ej gifva oss några nya viktigare upplysningar.

—a—i.

»Julebispen» och »Saint Coisne».

I H. F. Feilbergs »Jul» omtalas ett par egendomliga jullekar, som fordom lektes i julstugor i södra Sjælland. En af dem erbjuder vid närmare betraktande ett särskildt intresse.

Leken kallades »julebispen»¹ och utfördes sålunda: Iklädd hvit skjorta satt »biskopen» på en stol och höll i munnen en pinne med ett brinnande ljus i hvar ände. Under skjortan dolde han en handduk eller dylikt. Framför honom på golfvet stod en skål med vatten. De lekande gingo i ring omkring honom och sjöngo:

¹ H. F. Feilberg, Jul, 1904, II, s. 254.

Här vier vi os en julebisp,
den gi'r vi nødder og ævle,
men den, vi havde ifjor,
den gav vi døden og djævle!

och offrade härunder äpplen och nötter åt biskopen. Var gåfvan för liten, drog biskopen fram handduken, doppade den i vattnet och slog gifvaren ett slag i ansiktet med den.

Feilberg hänvisar för lekens ursprung i största allmänhet till franska eller engelska julbiskopsupptåg och till de romerska saturnalierna. Det förefaller emellertid icke omöjligt att gifva leken en mer bestämd plats och betydelse.

W. Mannhardt låter, som bekant, i »Wald- und Feldkulte» solåret med dess olika årstider rulla kring inför våra ögon — växtlighetens uppvaknande, kulmen, död och återuppvaknande — och visar oss skaran af skogs- och fältgudomligheter såsom åskådliggörande det ständigt sig förnyande växtlighetsförloppet, gudomligheter, som i norra och södra Europa visserligen äro olika, men dock starkt öfverensstämmande.

Mannhardts exempel på de skilda arterna af växtlighetsdemoner äro mångfaldiga. Vid en art af dem och några speciella exempel på denna vilja vi här dröja.

Vid pingst gå i Ryssland¹ bönder och andra personer tillhörande de lägre klasserna ur städerna ut till skogen. De fläta där blomsterguirlander samt söka ut och nedhugga en ung björk, som de kläda i kvinnokläder eller med brokiga lappar och band. Under det flickorna samla blommor och gå fram till björken, sjunga de en sång af följande innehåll: Gläden eder icke, ekar, gläden eder icke, gröna ekar! Icke till eder gå flickorna, icke eder bringa de kött-soppa, kakor och ägg. Hurra Trefaldighet! Gläden eder björkträd, gläden eder gröna björkar! Till eder gå flickorna. Eder bringa de kött-soppa, kakor och ägg.

Af denna sång att döma, säger Mannhardt, är det otvifvelaktigt, att fordom de uppräknade matvarorna verkligen gåfvos som

¹ W. Mannhardt, Wald- und Feldkulte, 1904, I, s. 157.

offer åt den kvinnokläder iförda björken, innan den afhöggs. Än i dag äter man en festmåltid inför det beklädda trädet. Därpå föres det under jublande sång till ett hus i staden, där det stannar som högt ärad gäst till Trefaldighetssöndag. Under denna tid är dess boning aldrig tom. Folk strömmar oafbrutet till för att aflägga skyldigt artighetsbesök hos »gästen». På tredje dagen tages trädet bort och kastas jämte kransar och guirlander ut i rinnande vatten.

Så dyrkas i Ryssland växtligheten i dess uppvaknande. Så visas symboliskt, hurusom växtligheten åter försvinner. Trädet betraktas som växtlighetsdemonen själf. Det är ifördt kläder, man upplåter sina dörrar för det, man aflägger besök hos det som hos en ärad gäst, man ger det skänker.

Personifieringen af liknande växtlighetsdemoner visar sig än tydligare på andra trakter. I Zabern åtföljes majträdet af en personlig växtlighetsdemon, en gosse i hvit skjorta, svärtad i ansiktet och med en med halm uppstoppad buk.¹ På andra håll uppträder den personliga växtlighetsdemonen ensam, en i löf eller i löf och blommor insvept eller därmed smydd gosse eller flicka.² Stundom gifva de personliga växtlighetsdemonernas namn stark bekräftelse på identiteten med träd och växter. Det mest pregnanta af dessa är det i guvernementet Voronesj förekommande, med betydelsen *poppel*.³

Växtlighetens återuppvaknande firades äfven mycket tidigare på året: vid påsk, i februari, vid nyår och jul. — Vid jul är det unga ekar, som fällas före soluppgången, öfverströs med sädeskorn under tillropet: god morgon, juldag! och på kvällen införas i hemmen och brännas på julbrasan. Det är ekar, prydda med rödt siden och guldtråd, lagerblad och blommor, hvilka på kvällen bäras in af husfadern som därvid beströs med sädeskorn. Det är — såsom i södra Frankrike — väldiga julbrasor, en knubbe af plommon-, körsbärsträd eller ek, för att ej nämna liknande seder där andra trädslag förekomma. Det är framför allt julträdet.⁴

¹ Wald- und Feldkulte, I, s. 162.

² Wald- und Feldkulte, I, s. 317 ff.

³ Wald- und Feldkulte, I, s. 319.

⁴ Wald- und Feldkulte, I, s. 224. ff.

Af de exempel Mannhardt anför på växtlighetsdemonens uppträdande vid jul motsvarar intet — icke ens julträdet — helt det gamla ryska pingstbruket. En tydligare motsvarighet äger det i den danska »julebisp», om man gör växtlighetsdemonen fullt personlig.

Tag bort namnet »julebisp», och man ser det klart. Äfven här sitter en ärad gäst, omringad af den hyllande mängden, och mottager växtlighetsgåfvor. Och den honom ägnade sången visar, att han, liksom pingstbjörken, efter hyllningen skall försvinna (»gives døden og djævle»). — I den danska leken är härtill fogadt ett annat bruk, som ofta förekommer i samband med växtlighetsdemoner, t. ex. julbocken, slaget med lifsspöet.¹ Kan gifvaren ej prestera nog, får han af »julebisp» ett slag med lifsspöet, doppadt i det växtlighetsbefrämande vattnet. Man jämföre detta med att man, enligt Mannhardt, på vissa trakter kunde lösköpa sig från slag med lifsspöet genom att gifva den slående ett apple.²

Att vi i den danska leken verkligen] hafva att göra med en träddemon, motsvarande sommarens björk eller poppel, bestyrkes genom en gammal fransk lek, som gifver julseden ett tidigt datum och själf vid jämförelse med densamma får sin förklaring.

Den store Arras-skalden Adam le Bossu, hvars fantasi gärna dröjde vid folkföreställningar och folkseder — man drage sig till minnes hans sång för barnen, som vid jultid gingo från gård till gård och begärde gåfvor, och hurusom i hans »Le jeu de la feuillée» förekommer »la maisnie Hellequin» — mäster Adam har i sitt lilla i flere afseenden verklighetstrogha herdaspel »Le jeu de Robin et de Marion»,³ från ungefär midten af 1280-talet, infört en intressant jullek.

»Låt oss leka en lek», säger Marion till sina vänner. Och då en lek föreslås, tillägger hon: »Nej, hållre någon som man leker, då gåfvorna delas ut vid jul.» — »Saint Coisne» nämnes och antages.

En af de lekande blir nu Saint Coisne och sätter sig på en sten, görande de befängdaste grimaser. I rad går man fram till honom

¹ Wald- und Feldkulte, I, s. 251 ff., II, s. 194.

² Wald- und Feldkulte I, s. 252.

³ éd. Bartsch. éd. Langlois.

och offerar hvar och en sin gåfva, en näfve gräs, några stenar,¹ och säger därvid något sådant som: Se här, Saint Coisne, min gåfva. Här har du mer, det kan du behöfva. — Se här, milde herre, Saint Coisne. — Se här två mark. Härunder gäller det att hålla sig för skratt, ty skrattar man, måste man sätta sig på Saint Coisnes plats.

Denna artesiska jullek från 1280-talet, säkerligen bofast äfven på andra håll i Frankrike, ty Rabelais nämner den (»Saint Cosme, je te viens adorer»), denna jullek är otvifvelaktigt densamma som den danska leken. Men den danska är ursprungligare. I »Saint Coisne» intar den ene efter den andre helgonets plats, och narrandet till skratt är det viktigaste, ej gåfvorna, hvilka äro falska. »Saint Coisne» har redan öfvergått till sällskapslek, och säkerligen måste därför julseden i sin ursprungliga form varit vida äldre än 1280.

Något gammalt synes dock den franska leken ha bibehållit — namnet. Vi ha ej här att göra med Sankt Cosmas,² utan med ett helt annat »helgon». Röjer sig ej namnhemligheten i den dubbelform till Coisne, Cosme, som Histoire littéraire XX anför med följande ord: »D'ordinaire le saint se barbouillait le visage ou se livrait aux démonstrations les plus scandaleuses. De là le proverbe également employé par l'auteur de Gargantua: *Par le ventre saint Quesnet!*»³ — Saint Coisne, Saint Quesnet,⁴ har det väl kunnat betyda något annat än »den heliga eken!» »Helgonet», »biskopen» i leken får genom denna tydning ett fullt adekvat namn. Man jämföre det med namnet »poppel», man jämföre det med ekarna, som smyckade föras in i hemmet, och ekarna, som, då de fällas, öfverströs med sädeskorn, ja, äfven med flickornas sång vid det ryska pingstfirandet: Gläden eder icke, ekar . . . hvilket kan tolkas så, som om det vid pingsten icke var ekarnas tur, som om det funnits en motsvarande hyllning för ekarna. Den bild vi få af Saint Coisne genom Histoire littéraire's citat och ord motsvarar för öfrigt slående växtlighetsdemonen sådan den framställdes i Zabern, med svärtadt ansikte och uppstoppad buk.

¹ Guy, Essai sur la vie et les oeuvres littéraires du trouvère Adam de la Hale, 1898, s. 520.

² Födelsedag 2 mars, dödsdag 27 september.

³ Histoire littéraire XX, s. 671.

⁴ Jfr fr. chêne, som anses uppkommet af vulg.-lat. quercinus (af quercus) el. cassinus.

I S. T. Thyregods och O. Thyregods »Sanglege» förekommer en lek kallad »pave».¹ Midt i de lekandes krets sitter »påfven» med en stor hatt på hufvudet och en käpp i handen. Han pekar på någon af de lekande, som strax träder in i ringen och säger:

Højvelbaarne herr pave foruden mage,
tillader De, jeg rører ved Deres hage?
Smiler jeg et smil derved,
sætter jeg mig straks i Deres sted.

Skrattar han, då han berör påfvens haka, blir han i sin tur påfve. — Hvad är detta annat än en ytterligare förvanskad »Saint Coisne», som visar oss lekens definitiva öfvergång till sällskapslek.

Ännu i denna sena form finnes ett drag, som tyder på ursprunget. De lekande sjunga nämligen, under det de gå i ring kring påfven:

Alverden gaar omkring i en grøn kaseking.

Häri ser jag, icke som kommentatorn ett möjligt skämt med ett mod,² utan en allusion på växtlighetens uppvaknande, fordom symboliseradt däraf att »påfven», i likhet med en del växtlighetsdemoner, burit en grøn rock³ eller däraf att öfriga i leken deltagande burit gröna rockar eller dylikt. Det förekommer, att växtlighetsdemonen hämtats ur skogen af män med gröna hängslen.⁴

Huru som helst, det är sannolikt, att »julebispen» och »Saint Coisne» varit en och samma julsed, motsvarande en pingstsed sådan som den gamla ryska med uppvaktning hos den ärade »gästen» och fruktbarhetsgäfvor till honom. Växtlighetsdemonen i denna julsed var, åtminstone på vissa trakter, eken, hvaraf namnet Saint Coisne, och seden gick tillbaka i tiden långt bortom 1280-talet.

Kerstin Hård af Segerstad.

¹ Sanglege, udgivne ved S. T. Thyregod og O. Thyregod, 1907, s. 4.

² Sanglege, s. 105.

³ Wald- und Feldkulte, I, s. 317.

⁴ Wald- und Feldkulte, I, s. 238 anm.